

A *post-truth* és a *fake news* kultúráját elsősorban az teszi lehetővé, hogy az internet olyan platformokat kínál, amelyeken a tartalmat már nem csak szakértők és a jólértésültség kiváltságával bírók állíthatják elő, hanem szó szerint bárki – a szakértők szerepében jelentkező tech-cégek csak a hordozófelületet adják mindehhez, és amíg a Google vagy a Facebook munkatársai a reklámalgoritmusok tökéletesítésén fáradoznak, addig az igazság szabad

Förköli Gábor 65

A VÁLTÓÁRAM ÖRDÖGE

Balázs Attila: *Magyarfauszt*

préda. Nem mondhatni, hogy az irodalmat váratlanul érte volna ez a krízis: a posztmodern szkepszis és irónia, az elbeszélés nehézségeinek tudatosítása előbb jelentkezett, minthogy McLuhannek a globális faluról, na meg az üzenetté váló médiumról szóló jóslata valóra válhatott volna. Mégis fel kell tennünk a kérdést, hogy mit reagál erre a helyzetre az irodalom, és azon belül is a valaha nagy presztízsű történelmi regény, hiszen az irodalmi szövegek fikcionalizáltsága és sajátos nyelvi-poétikai természete ellenére a világ megismerésének, az igazság faggatásának egyik legkülönlegesebb, semmivel nem helyettesíthető művészetéről van szó.

Az elmúlt évek könyvtermése alapján két egymástól eltérő, de ugyanolyan markáns válasz látszik erre a kérdésre. Az egyik a személyes memoár vagy a családi mikrotörténet felértékelődése. Akik ezt az utat választják, azok egyfajta szűkített távlat és a maga korlátait jól ismerő narratíva mellett teszik le a garast, ugyanakkor ezeken a szorosabbra fogott kereteken belül igyekeznek a legalaposabban körbejárni mindent. A tehetősebb, jellemzően angolszász országokban jelenlévő kiadók ilyenkor a *fact-checking* intézményével segítik a szerzőknek a saját személyes történetüket összeegyeztetni a történelemtudomány segítségével megismerhető valósággal. Ez már nálunk sem ismeretlen, Nádas Péter *Világló részletek* című önéletrajzi könyve végén a kiadó Földes György és Ungváry Krisztián történészeknek mond köszönetet szakértői tanácsaikért. A másik út jobban hasonlít a sztereotipikus posztmodern regényére: akik ezt az utat járják, azok a világban tapasztalható információs krízisre és bizalmi deficitre a legendagyártás radikalizálásával, abszolutizálásával, a pletyka, a bulvár és az álhír szervezőelvvé tételével válaszolnak. Így tesz könyveiben Balázs Attila, akit írás közben saját bevallása szerint is az interneten való szörfölés vezérel. Amikor egyszer volt szerencsém beszélgetni vele, ezt mondta: „a Wikipédia én vagyok”.¹ Tudvalevő, hogy a Wikipédián a szócikkeket kollektív munkával hozzák létre, az írás, a szerkesztés és a publikálás fázisa nem különül el egymástól. Állítólag, ha valaki

látványosan hamis állítást helyez el egy szócikkben, azt a szerkesztők közössége által működtetett korrekciós mechanizmus hamar helyreteszi – vagy nem. Balázs Attila szeret csapongani, inkább szabad asszociációkat, mint az időrendet követve halad, és szabadon keveri a mítoszokat a történesz 66 szek igazságaival, legfeljebb nem is annyira finom iróniájával jelzi, ha éppen előbbiekkal vagy utóbbiakkal éppen nem ért egyet. És az egész természetesen béka(nyúl-)perspektívából láttatja.

Nem arról van szó, hogy Balázs Attila „tükröt tart” a világnak, és a kaotikus világról kaotikus művet írva arra játszik, hogy megússza a valódi kutatómunkával, a koncepció kidolgozásával és a szerkesztéssel járó fáradalmakat. Hogy mást ne mondjunk, *Pokol mélyén rózsakert* című regénye mögött, amely Eduardo Rózsa-Flores délszláv és bolíviai kalandjait dolgozza fel, komoly oknyomozói munka van. Pontosabb, ha azt mondjuk, hogy ez a zavart tudatállapot, amely az igazság utáni politika világát jellemzi, Balázs Attila számára irodalmi szempontból érdekes tudat. A költészet és az irodalom is *fake news*, csak annak jó és üdvös fajtája, termékeny változata. A fikcióban ugyanis mindig szemléletes vízió tárul fel. Balázs Attila új könyvében, a *Magyarfausztn*ban a szereplők éppen ezt a gondolatot fejtik ki, amikor Dantéről és Homéroszról beszélgetnek: Dante ugyan a poklot ábrázolja, de műve szerintük jobb tabló a középkorról, mint amit történész tudna írni. Egy másik jelenetben a szerző „az élet utánozza az irodalmat” közhelyét fogalmazza újra, amikor is a főszereplő éppen szemtanúja lesz annak, hogy Mária Antónia az utolsó pillanatban megmenekül a nyaktőlötől, és hős lovagja, akár egy filléses ponyvában, elvágta vele: „*Megvizsgálni az irodalom – írja fel ekkor noteszébe –, ezen belül a lektűr hatását az életre*” (kiemelés az eredetiben).

Ennek az új prózakötetnek a középpontjában Hatvani István áll, a 18. századi debreceni orvos, professzor és matematikus, aki fizikai kísérleteivel elérte, hogy a helyi diákság emlékezetében magyar Faustként éljen tovább alakja – *A magyar Faust* címmel Jókai Mór és Mikszáth Kálmán is megírta ezeket a legendákat, sőt még az Ortutay-féle *Magyar néprajzi lexikon*ban is találunk *Hatvani professzor* című szócikket. Balázs Attilánál Hatvani állandó partnere német kollégája, az eredeti Faust. A könyv kettejük eszmecesterit tartalmazza, a helyszín pedig egy mai, magyarországi kórház, amelynek időtlen terében – a pokol tornácán? a purgatóriumban? vagy egyszerűen kisszerű valóságunkban? – az egykor izgalmasabb napokat is megért két figura orvosként dolgozik. Közéjük pottyán alá az égből a zseniális feltaláló, Nikola Tesla. Hármójuk csapongó gondolatait és szerteágazó történeteit hivatott összeterezni a könyv illusztrátorának, Penovác Endrének a minduntalan feltűnő pulija, a kutya képeben érkező Mefisztó magyar ugaron termett változata.

Aki azonban ördöggel cimboráló lángeszekről akar olvasni, az valószínűleg csalódní fog. Mágusainkat ugyan nem köti tér, idő vagy nyelvi korlát,

de láthatóan nem különböznek a többi fáradt, enervált kisembertől. Inkább a történelem szemtanúi, kommentálói, mint a természet erőinek leigázói és az emberi világ meghódítói ők. Idejüket a fecsegés és a játékos udvarlás tölti ki: a kórház pszichológusnőjének csapják a szelet, miközben történelemről, politikáról, tudományról és összeesküvés-elméletekről 67 beszélgetnek.

Balázs Attila szerencsésen választ szereplőket és hozzájuk elbeszélői módszert. A tudomány éppen Hatvani korában kezd kilábalni a fausti korszakából, vagyis a spekulatív természetfilozófia és a reneszánsz mágia ekkor adja át végleg a helyét az ellenőrizhető méréseknek és kísérleteknek. Nagy vonalakban azt mondhatjuk, hogy ami ma ezotériának számít, az volt a reneszánsz tudománya. Igaz, akkoriban szofisztikáltabb módszerekkel készült a horoszkóp, mint ma a *Kiskegyed* szerkesztőségében. Ezt a szerző is tudja. Amikor szóba hozza Hatvani orvostudományi értekezését, amely a betegségeknek az arcból történő kiolvasásáról szól, ezt írja: „Nos, bővebbet nem tudnánk mondani ezzel kapcsolatban hirtelen, de nem is kell. Mindenki megtalálhatja magának gutenbergi formában; női lapok és a különféle alternatív gyógyászati kiadványok vissza-visszatérő témája, mindenütt ott van a világhálón ugyancsak, nem kell sokat kutatni utána.” A modern tudomány és a fausti nekromancia között a határ persze nem mindig tűnik élesnek. Feyerabend szerint a tudomány nem feltétlenül különbözik más hiedelemrendszerektől, de nem kell túlfeszítenünk ezt a szkepticista-anarchista szemléletet ahhoz, hogy a két szférát legalábbis játékosan vagy művészi hatás kedvéért néha összemossuk. A popkultúrában vagy Ladik Katalin híres performanszában Tesla is inkább mitikus alak, mint a racionális világkép megtestesítője: az univerzum energiáinak zseniális megcsapolója, a mesterséges villámok ura, akinek egyetlen szerelme állítólag az ablakpárkányára szálló galamb volt. Jóllehet, a váltóáram működése még érthető érettségizett ember számára, de éppen a modern fizika az, ahol meglátszik, hogy mennyire eltávolodott a tudomány attól, amit hétköznapi ésszel még fel lehet fogni. A könyvben gyakran emlegetett Stephen Hawking fizikája éppen olyan felfoghatatlan számunkra, mint az alkimisták és garabonciások mágiája.

Ezek a mítoszi kor és modernitás határán álló figurák csapnak fel tehát önjelölt, műkedvelő történészeknek a könyv lapjain. Első és legrészletesebben tárgyalt témájuk a Szent Korona és II. Szilveszter pápa esete. Régi legendák szerint II. Szilveszter pápa, azaz Gerbert d'Aurillac nagy alkimista volt, aki Faust középkori elődjeként lepaktált az ördöggel. De ha ez így van, akkor a korona is ördögi, megátkozott tárgy lenne? Ha igen, akkor ennek lehet-e hatása a magyar történelemre? A pillanatig sem komolyan vehető,

groteszk beszélgetéseknek talán ez lehet az egyik tétje. Ez esetben az olvasó talán nem ok nélkül veti fel, hogy Balázs Attila merészebb beszédtemákat is választhatott volna Faust doktorék számára azoknál, amiket a könyvben tárgyalnak: miért ferde a koronán a kereszt, az állítólagos Philadelphia-
68 kísérletben tényleg teleportáltak-e véletlenül egy hadihajót az amerikaiak, és hogy létezik-e az öngyulladás jelensége. Ehhez képest elmondhatjuk, hogy az ördög műveiben éppenséggel nem volt szegény a történelmünk. Ezekből viszont csak ízelítőt kapunk Hatvani és Faust csevegéseit olvasva. Kétségtelen, hogy amikor például a vízaknai bánya sós vizéből 1890-ben előkerülő, a szabadságharc idején elesett honvédek tartósított holttestéről értesülünk Balázs Attila könyvében, abban van valami hátborzongató a groteszk komikum ellenére is. A szöveg azonban nem a gonoszság műveivel akar sokkolni, mivel benne az ördög (vagy a fausti princípium) nem az abszolút rossz metaforája, hanem a madáchi Lucifer könnyedebb, bohémebb változata. Vagyis az ördög a kenetteljes értéktételezések, képmutató pózok és egysíkú narratívák megkérdőjelezője. Ezért is érdekes szereplő Tesla, aki a horvátok szerint horvát, a szerbek szerint szerb volt – ez utóbbi kétségtelenül igazabb, bár szülőfaluja, Smiljan Horvátországban van –, akinek történetében ott van a dualizmuskori Ausztria-Magyarország és az USA is, és akire akár mi, magyarok is büszkék lehetnénk, hiszen az emlegetett Szent Korona egyik országában született, és Puskás Tivadar vállalatának is dolgozott, de valamiért nem különösebben vagyunk ennek tudatában.

Az olvasó luciferi kizökkentését a szellemes replikák tűzijátéka biztosítja. Szinte pingponglabdaként pattog a szó a szereplők között, akik közül elsősorban az „eredeti” német Faust játssza az ördög ügyvédjét. A párbeszéd és a cselekmény nem halad semerre. De erre maga a szerző figyelmeztet minket, akinek „műfajtalankodásait” a többi „regényében” is megszokhattuk. Ezúttal a könyv címe alatt a „magyarfaust” szó szerepel, vagyis Balázs Attila megalkotott egy olyan műfajt, amelynek egyetlen képviselője mostani köteté. A szöveg kiállta a dramatizálás próbáját is, egyes részleteit a tragikusan fiatalon elhunyt vajdasági színművész Tóth Loon Veszprémben színpadra alkalmazta, illetve rádiójáték is készült belőle Surányi András rendezésében. Lesz ugyanakkor olyan olvasója is a könyvnek, aki nem fogja kedvelni a humorát. Sajnos a szellemességnek is vannak repetitív sémái, amelyek háromszáz oldalon már föltűnőek. De mondjuk azt inkább, hogy a *Magyarfaust* becsapós könyv: gyorsan olvastatja magát, de lehet, hogy lassan kellene ízelgetni. (*Forum, Újvidék, 2019*)

¹ „A Wikipédia én vagyok”: Förfköli Gábor beszélgetése Balázs Attilával = *Hétfő este a Ménesi úton: Tizenhat beszélgetés kortárs írókkal*, szerk. Förfköli Gábor, Gintli Tibor és Inzsöl Kata, Budapest, Eötvös József Collegium, 2013, 127–134.